

NOVUM

Magazine der Juridische Faculteit Universiteit Leiden

Actualiteit
*Ecocide in het
Wetboek van
Strafrecht?*

Gastartikel
*De rechter en zijn
zoektocht naar de
materiële waarheid*

Vrijheid van meningsuiting als politiek wapen

**Uitspraak van
de maand**
*De Beuningse
martelmoord*

Artikel
*Het uitdaagrecht
onder de loep*

INHOUDSOPGAVE

- 3 **Voorwoord**
Een onbeschreven bladzijde
- 4 **Gastartikel**
De rechter en zijn zoektocht naar de materiële waarheid
- 7 **Het uitdaagrecht onder de loep:**
een waardig participatiemiddel of toch een lege huls?
- 9 **Actualiteit**
Ecocide in het Wetboek van Strafrecht?
- 13 **Essay**
Getekend: Mr. Al
- 17 **Actualiteit**
Vrijheid van meningsuiting: politiek wapen of beschermd recht?
- 21 **Uitspraak van de maand**
De Beuningse martelmoord

VOORWOORD

Waarden lezer,

John Locke beschreef elk geboren kind als een *onbeschreven blad*, waarop ervaringen het verhaal van het leven schrijven. In diezelfde geest kunnen we elk nieuw jaar zien als een lege pagina, klaar om gevuld te worden met nieuwe kansen en herinneringen. Dit jaar vieren we niet alleen persoonlijke mijlpalen – zoals het volhouden van goede voornemens tot minstens februari – maar markeren we ook een historische mijlpaal: de 450ste verjaardag van de Universiteit Leiden!

Het verhaal van onze universiteit begon in 1575, toen Willem van Oranje de stad Leiden beloofde met een universiteit na het ontzet van de Spanjaarden. Geen gouden beker, maar iets van onschatbare waarde: een plek waar generaties hebben gestudeerd, gedebatteerd en bijgedragen aan de vooruitgang van kennis. Het jubileumthema herinnert ons eraan dat innovatie ontstaat door reflectie op het verleden, kritisch denken over het heden en visie op de toekomst.

Voordat u aan deze nieuwe bladzijde begint, onthoudt dat de mooiste herinneringen vaak schuilen in de kleinste momenten. Of u nu uw scriptie afrondt, begint aan uw eerste ‘grote-mensen-baan’, of simpelweg geniet van een goed kopje koffie uit uw trouwe BillieCup terwijl u onze fantastische bijdragen in deze NOVUM doorleest; koester al die momenten!

Namens de redactie wens ik u veel leesplezier en inspiratie toe,

Sjoukje Kraak
Hoofdredacteur NOVUM

Artikel 24 lid 2 Rv (nieuw): De rechter en zijn zoektocht naar de materiële waarheid.

Opiniërend artikel

DOOR: EZRA KEMPERS

Ezra Kempers is masterstudent Civiel recht aan de Universiteit Leiden. Dit opiniestuk is tot stand gekomen in het kader van het mastervak Practicum. Mijn dank gaat uit naar mijn Practicumdocent mr. J.A. van der Weide voor zijn kritische opmerkingen en waardevolle feedback.

1. Inleiding

Met de inwerkingtreding van de Wet vereenvoudiging en modernisering bewijsrecht per 1 januari 2025 wordt toenadering gezocht tot de in Duitsland geldende Hinweisplicht. De Duitse rechter is verplicht zich actief op te stellen ten aanzien van de feitelijke en juridische grondslag waarop partijen procederen, en hen daar vroegtijdig opmerkzaam op te maken.¹ De tendens richting een actievere rol van de civiele rechter is niet nieuw. Sinds de modernisering van het bewijsrecht in 2002 is de rol van de rechter (ter zitting) meer gericht op het actief bijdragen aan de waarheidsvinding en het sturing geven aan het procesverloop.² Toch heeft het (consultatie)wetsvoorstel vereenvoudiging en modernisering bewijsrecht het debat over de regiefunctie van de rechter doen herleven. De wetgever heeft per 1 januari 2025 aan artikel 24 Rv namelijk een tweede lid toegevoegd, dat als volgt luidt: “De rechter kan binnen de grenzen van de rechtsstrijd ambtshalve met partijen de grondslag van hun vordering, verzoek of verweer bespreken.” Critici menen dat hiermee aan de rechter een ruimere regiefunctie wordt toegekend dan onder het bestaande recht het geval is, die strijdig is met de aan artikel 24 Rv ten grondslag liggende beginselen van partijautonomie en lijdelijkheid van de rechter. Zij lijken echter te miskennen dat deze klassieke begrippen in algemene zin als achterhaald moeten worden beschouwd.³

1 M.J.A.M. Ashmann, ‘Formele en materiële procesleiding: over botsende rechtsbeginselen en de rol van de rechter’, *TvPP* 2017/2, p. 48-55, p. 51. Anders: R.L. Ubels & T.A. van Amsterdam, ‘Een kritische beschouwing over het Wetsvoorstel ter vereenvoudiging en modernisering van het bewijsrecht’, *TCR* 2019/1.3, p. 22-32, par. 3.2.2.

2 F.J.P. Lock, ‘De rol van de civiele rechter en de aanvulling op artikel 24 Rv’, *RMThemis* 2020/6, p. 252-262, par. 3.1.

3 Lock 2020, par 2.1.

2. De regiefunctie van de rechter in de civiele procedure

2.1 Partijautonomie

Artikel 24 lid 1 Rv bepaalt wat de rol van de rechter in de civiele procedure is: “De rechter onderzoekt en beslist de zaak op de grondslag van hetgeen partijen aan hun vordering, verzoek of verweer ten gronde hebben gelegd.”¹ Binnen de (mondelinge) procedure is de rechter gebonden aan het beginsel van partijautonomie. Partijen bepalen de omvang van de rechtsstrijd en de rechter is in beginsel afhankelijk van de feiten die partijen naar voren brengen en de standpunten die zij daarover innemen.²

2.2 De regiefunctie onder artikel 24 lid 2 Rv

Het klassieke beginsel van partijautonomie – en de lijdelijke rol van de rechter in het verlengde daarvan – is achterhaald.³ De rechter heeft immers een discretionaire bevoegdheid om de feitelijke grondslag te bespreken door daarover opmerkingen te maken en vragen te stellen in het licht van de door hem verlangde feitelijke beslissing die recht doet aan de materieelrechtelijke werkelijkheid, mits de binnen de rechtsstrijd aangevoerde feiten daarvoor aanknopingspunten bieden.⁴ Artikel 24 lid 2 Rv codificeert deze bevoegdheid en beoogt degenen die nog een strikte opvatting van het begrip ‘partijautonomie’ erop nahouden duidelijkheid te verschaffen.⁵ Het uitgangspunt blijft dat partijen processuele autonomie bezitten en het laatste woord over de feitelijke stellingen die zij aan hun vordering ten grondslag willen leggen, behouden.⁶ De rechter heeft geen vrijbrief om buiten de rechtsstrijd aanvullingen te doen.⁷

1 *Kamerstukken II* 2019/20, 35498, nr. 3, p. 33.

2 Stibbe, ‘Advies Stibbe consultatie Wetsvoorstel modernisering bewijsrecht’, par. 13.

3 Lock 2020, par. 2.1.

4 M.J.A.M. Ashmann, ‘Het wetsvoorstel vereenvoudiging en modernisering bewijsrecht en artikel 24 lid 2 Rv: eindelijk ‘een nieuwe balans!’’, *TvPP* 2021/1, p. 1-4, p. 3.

5 *Kamerstukken II* 2019/20, 35498, nr. 3, p. 11. Anders: F.J.P. Lock, ‘De wet vereenvoudiging en modernisering bewijsrecht: wat er (niet) gaat veranderen’, *TCR* 2024/3, p. 67-79, par. 5.3.

6 Lock 2020, par. 2.1.

7 Ashmann 2021, p. 3. Anders: *Kamerstukken II* 2019/20, 35498, nr. 3, p. 34.

Op deze wijze wordt geen afbreuk gedaan aan de principiële verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen de partijen en de rechter.¹ Deze afgezwakte vorm van partijautonomie is verenigbaar met de rechter die de bevoegdheid heeft de grenzen ter discussie te stellen en zo nodig partijen ertoe beweegt die te verleggen.²

2.3 Codificatie van een reeds bestaande bevoegdheid

De aanvulling op artikel 24 Rv is een minder fundamentele wijziging dan het op het eerste gezicht lijkt. Ook nu al bespreken rechters ter mondelinge behandeling mogelijke argumenten met partijen.³ De meerwaarde van deze codificatie is volgens de memorie van toelichting gelegen in het buiten twijfel stellen van de rechterlijke mogelijkheid tot het ambtshalve bespreken van feitelijke grondslagen. Een verduidelijking van de rechterlijke verantwoordelijkheid leidt tot minder onbegrip bij partijen wanneer de rechter van deze bevoegdheid gebruik maakt.⁴

3. Bezwaren tegen de ruimere regiefunctie van de rechter en de weerlegging daarvan

In de consultatiefase van de Wet vereenvoudiging en modernisering bewijsrecht zijn verschillende bezwaren tegen de ruimere regiefunctie van de rechter de revue gepasseerd.

Allereerst bestaat het gevaar dat een partij zich, in het nadeel van de wederpartij, door de opmerkingen van de rechter geholpen weet (lees: partijdigheid van de rechter). Het ligt evenwel in de professionaliteit van de rechter om zichzelf te behoeden voor het verstoren van het gelijke speelveld tussen procespartijen.⁵ Hij wordt daarbij ondersteund door de zelfreguleringsnormen zoals die zijn opgenomen in de ‘Leidraad onpartijdigheid en nevenfuncties in de rechtspraak (2014)’.⁶ Voorts is het nog altijd aan de desbetreffende procespartij om een door de rechter gesuggereerde rechtsgrond op waarde te schatten en haar standpunt desgewenst daarop aan te passen.⁷ Als zij haar rechtsstrijd wil beperken tot de reeds aangevoerde grondslag en de suggestie dus onbeantwoord laat, dan is de rechter overeenkomstig de processuele partijautonomie daaraan gebonden.⁸

1 *Kamerstukken II* 2019/20, 35498, nr. 3, p. 33.

2 W.D.H. Asser, ‘Rechter aan de grenzen van de rechtsstrijd’, *TCR* 2015/4, p. 103-104.

3 Hoge Raad, ‘Advies Hoge Raad consultatie Wetsvoorstel modernisering bewijsrecht’, par. 2.

4 *Kamerstukken II* 2019/20, 35498, nr. 3, p. 34.

5 Hoge Raad, ‘Advies Hoge Raad consultatie Wetsvoorstel modernisering bewijsrecht’, par. 3.

6 I. Giesen, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Procesrecht. 1. Beginselen van burgerlijk procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2015, par. 286.

7 Lock 2020, par. 2.2.

8 I. Giesen, ‘Zoeken naar balans? De minimale verantwoordelijkheid van partijen en het beginsel van de actieve rechter in het civiele proces’, *Trema* 2014/4, p. 152-156, p. 154.

Volgens Asser kan het argument dat de partijautonomie daarmee op de stoel van de rechter wordt geplaatst dan ook worden omgedraaid: de partijautonomie – en de daarbij behorende werkelijke wil van partijen – wordt juist recht gedaan.¹

Ten tweede bestaat vrees voor een “meeprocederende” rechter, die daarmee zijn onafhankelijkheid verliest en in strijd handelt met de partijautonomie. Dit bezwaar is terug te voeren tot het debat over de taakverdeling tussen de partijen en de rechter.² Blijkens de memorie van toelichting ligt aan artikel 24 lid 2 Rv de idee ten grondslag dat het doel van het burgerlijk proces is om zoveel mogelijk recht te doen aan de werkelijke materieelrechtelijke rechtsverhouding tussen partijen.³ Daarbij heeft de rechter binnen het partijdebat zijn eigen taak als (actief) waarheidsvinder. Hij dient op basis van een zo volledig en correct mogelijk vastgesteld feitencomplex een rechtvaardige beslissing te nemen.⁴ Artikel 24 lid 2 Rv biedt vanuit die verantwoordelijkheid de rechter de mogelijkheid zich actief op te stellen.⁵ Voor een rechtvaardige beslissing is per slot van rekening vereist dat regelgeving wordt toegepast op ware feiten.⁶ De Groot merkt – terecht – op dat het argument van partijautonomie niet mag worden gebruikt om een aanspraak in strijd met de waarheid in rechte te doen vaststellen.⁷ De partijautonomie strekt immers niet tot bescherming van een belang gelegen in het feit dat de wederpartij relevante gegevens niet heeft opgemerkt.⁸ Het “meeprocederen” van de rechter wordt juist gerechtvaardigd door de waarheidsvinding in het civiele procesrecht centraal te stellen.

Ten derde wordt de ruimere regiefunctie van de rechter als een premie op slecht procederen door advocaten beschouwd. Het is volgens critici ongewenst dat de rechter de taak van de advocaat om feiten en grondslagen deugdelijk naar voren te brengen, overneemt.⁹

1 W.D.H. Asser, ‘Ambtshalve toepassing van rechtsgronden door de Nederlandse rechter’, in: S. Lierman e.a., *Preadviezen Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2015(a), p. 307-358, p. 345.

2 Lock 2020, par. 3.2.

3 *Kamerstukken II* 2019/20, 35498, nr. 3, p. 1, 3, 8 en 22 e.v. Anders: Lock 2020, par. 2.1.

4 A. Hammerstein, R.H. de Bock & W.D.H. Asser, *Modernisering burgerlijk bewijsrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2017, p. 11.

5 *Kamerstukken II* 2019/20, 35498, nr. 3 p. 34.

6 Lock 2020, par. 2.1.

7 G. de Groot, ‘Waarheidsvinding in het civiele (proces)recht’, in: *Waarheid en waarheidsvinding in het recht: Preadviezen NJV 2012* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2012-1), Deventer: Kluwer, p. 45-154, p. 94.

8 R.J.B. Boonekamp, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Procesrecht. 6. Het kort geding*, Deventer: Wolters Kluwer 2024, par. 129.

9 Stibbe, ‘Advies Stibbe consultatie Wetsvoorstel modernisering bewijsrecht’, par. 28.

Dit argument kan met gemak worden omgedraaid. Is het dan wel de bedoeling dat de rechter een procespartij afstraft, omdat zij toevallig een slordige of onbekwame advocaat in de hand heeft genomen?¹ De minister – en ik met hem – is van mening dat dit maatschappelijk niet wenselijk is.² De maatschappij heeft belang bij een rechterlijke beslissing die berust op de realiteit en niet op een door strategie en tactiek van procespartijen gecreëerde waarheid.³ De Hoge Raad onderstreept tevens het maatschappelijk belang van waarheidsvinding in het civiele proces.⁴ De nagestreefde materiële waarheid komt niet tot zijn recht, indien de rechter geen feiten aan zijn beslissing ten grondslag mag leggen, simpelweg omdat een advocaat verzuimt dat te doen.

4. Epiloog

De conclusie is duidelijk: lijdelijkheid van de rechter is niet langer een hoofdbeginsel van ons burgerlijk procesrecht. Het lijkt daarom weinig vruchtbaar om het debat over de regiefunctie van de rechter langs de lijnen van partijautonomie en de lijdelijkheid te blijven voeren. Het accent in de procespraktijk is immers verschoven naar de materiële en de procedurele rechtvaardigheid: het is de taak van de rechter om op basis van hetgeen zich daadwerkelijk heeft voorgedaan tot een rechtvaardige beslissing te komen, en daarbij te waken over een gelijkwaardig speelveld voor de procespartijen. ■

1 Ahsmann 2017, p. 53. Anders: Lock 2020, p. 257.

2 *Kamerstukken II* 2019/20, 35498, nr. 6, p. 34.

3 W.D.H. Asser, H.A. Groen, J.B.M. Vranken & I.N. Tzankova, *Een nieuwe balans: Interimrapport Fundamentele herbezinning Nederlands burgerlijk procesrecht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003, p. 80.

4 Lock 2020, par. 2.1.

Het uitdaagrecht onder de loep: een waardig participatiemiddel of toch een lege huls?

DOOR: SABINE PENNING

Wie weleens heeft getwijfeld aan de bekwaamheid van diens gemeente bij het uitvoeren van haar taken, kan vanaf dit jaar het heft in eigen handen nemen. Op 1 januari 2025 ging namelijk de Wet versterking participatie op decentraal niveau in.¹ Onderdeel van deze wet is de introductie van het uitdaagrecht, oftewel ‘the right to challenge’. Zoals de naam al suggereert, kan een gemeente, provincie, waterschap of openbaar lichaam vanaf dan worden ‘uitgedaagd’ door burgers die zich een taak toe willen eigenen die traditioneel tot de bevoegdheden van de overheid behoort.² Denk aan inwoners van een gemeente die hun dierenpark zelf beheren, of die de verantwoordelijkheid op zich nemen om de grachten in hun buurt schoon te houden.³ Hoewel dit voorheen natuurlijk ook mogelijk was, bestond voor dit soort initiatieven nog geen wettelijke basis. Daarin is nu verandering gekomen: op 26 oktober 2023 nam de Tweede Kamer de wet aan, op 4 juni 2024 kwam de wet ook door de Eerste Kamer.⁴ In beide Kamers bleek grote steun te bestaan voor het wetsvoorstel: in de Tweede Kamer stemde alleen de PVV tegen, in de Eerste Kamer kwamen daar nog de SP en BBB bij.⁵ Wat betekent het uitdaagrecht voor de verhouding tussen burger en bestuur? En: wat zijn de valkuilen bij het toekennen van een grotere vrijheid aan de burger? Een blik op de Kamerstukken levert antwoorden op.

De invoering van de ‘right to challenge’ staat niet op zichzelf, maar maakt onderdeel uit van een bredere wijziging van de Gemeentewet, Provinciewet, Waterschapswet en de Wet openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba.⁶ Op grond van het huidige art. 150 lid 1 Gemeentewet moet de gemeenteraad zorgen voor een inspraakverordening, waarmee wordt geregeld hoe burgers deel kunnen nemen aan de voorbereiding van de activiteiten van de gemeente.⁷ Het nieuwe art. 150 lid 1 Gemeentewet verandert de inspraakverordening in een participatieverordening:

1 ‘Eerste Kamer stemt in met wetsvoorstel versterking participatie op decentraal niveau’, opmaat-sdu.nl, 5 juni 2024.

2 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 2 (MvT).

3 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 14 (MvT).

4 ‘Wet versterking participatie op decentraal niveau’, eerste-kamer.nl

5 *Ibid.*

6 *Kamerstukken I 2023/24*, 36210, A.

7 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 33 (MvT).

waar het artikel eerst alleen sprak over deelname aan de ‘voorbereiding’, moeten burgers nu ook deel kunnen nemen aan de ‘uitvoering en evaluatie’ van het beleid.¹ Art. 147 lid 1 Provinciewet, art. 79 lid 1 Waterschapswet en art. 154 lid 1 Wet openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba worden op een vergelijkbare manier aangepast.² Deze wetten krijgen ook een nieuw derde lid, waarin naar het uitdaagrecht wordt verwezen.³ Hierin wordt bepaald dat de participatieverordening regels stelt over de omstandigheden waaronder burgers gebruik mogen maken van het uitdaagrecht.⁴

Met behulp van het uitdaagrecht kan het overheidslichaam door burgers worden gevraagd om een taak aan hen uit te besteden, omdat zij beter in staat zijn deze rol te vervullen.⁵ Blijkens de Memorie van Toelichting wordt het woord ‘beter’ ruim geïnterpreteerd: het kan bijvoorbeeld betekenen dat de burgers het plan met ‘meer maatschappelijke meerwaarde, duurzamer of efficiënter’ ten uitvoer kunnen brengen.⁶ Dit betekent niet dat de burgers de juridische verantwoordelijkheid op zich nemen: deze blijft namelijk bij de gemeente, de provincie, het waterschap of het openbaar lichaam liggen.⁷ De burgers zorgen er alleen voor dat het plan in de praktijk wordt gebracht.⁸ Eventueel kunnen zij daarbij ook gebruik maken van overheidsgeld.⁹

Aan de invoering van het uitdaagrecht liggen diverse argumenten ten grondslag. Ten eerste is het ontstaan vanuit het idee dat de burgers het op sommige terreinen ook echt beter kunnen: burgers kennen hun omgeving en kunnen hun ervaringen gebruiken om het beleid toe te spitsen op de behoeften van de inwoners.¹⁰ Maar ook moet de ‘right to challenge’ de relatie tussen de politiek en bevolking ten goede komen, doordat de twee groepen meer en intensiever met elkaar in contact komen en de zeggenschap van de burger

1 *Kamerstukken I 2023/24*, 36210, A, p. 1.

2 *Ibid.*, p. 2-4.

3 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 34 (MvT)

4 *Kamerstukken I 2023/24*, 36210, A, p. 2.

5 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 2 (MvT)

6 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 5 (MvT)

7 *Ibid.*

8 *Ibid.*

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*

vergroot wordt.¹ In het wetgevingsoverleg van 8 november wijst D66-politicus Hans Teunissen erop dat het aantal stemmers in de gemeenteraadsverkiezingen doorgaans betreurenswaardig laag is.² Mede met het oog hierop is het belangrijk om ook te kijken naar alternatieve vormen van burgerlijke betrokkenheid, meent de politicus.³ Ook kan het uitdaagrecht zorgen voor hechtere banden tussen inwoners onderling en voor een grotere verbondenheid met de buurt waarvan zij deel uitmaken.⁴

Toch is het uitdaagrecht niet overal met enthousiasme onthaald. Ten eerste omdat burgers die gebruikmaken van het uitdaagrecht niet democratisch verkozen zijn.⁵ Dit maakt het voor andere inwoners moeilijker om hun onvrede te uiten over het gevoerde beleid: hun mede-inwoners kunnen immers niet ‘weggestemd’ worden wanneer zij tekortschieten.⁶ Dit is des te zorgelijker omdat de burgers die gebruik maken van het uitdaagrecht, niet representatief zijn voor de bevolking als geheel, volgens de Raad van State in haar advies aan de regering.⁷ De Raad van State waarschuwt voor het ontstaan van een ‘participatie-elite’: de burgers die voldoende tijd hebben, over de juiste kwalificaties beschikken en mondig genoeg zijn om voor zichzelf op te kunnen komen.⁸ Zo worden alleen de belangen van deze burgers behartigd en kunnen andere groepen sneller verwaarloosd worden.⁹ De fractieleden van GroenLinks-PvdA wijzen op het gevaar van ‘de participatieparadox’: het bieden van meer mogelijkheden voor burgers om deel te nemen aan het beleid zorgt ervoor dat bepaalde groepen een voorsprong krijgen en andere achter worden gelaten.¹⁰ De regering hoopt dit te bestrijden door onder andere een financiële beloning uit te reiken aan participerende burgers of door een dagverblijf te regelen voor hun kinderen.¹¹ Daarnaast moeten de gekozen volksvertegenwoordigers bij het beoordelen van een participatieverzoek ook de belangen van de niet-participerende burgers meewegen in hun beslissing.¹² Dit kan echter ook zorgen voor belangenconflicten: politici kunnen druk ervaren om mee te gaan in de plannen van de uitdagers, uit angst voor beschuldigingen dat zij onvoldoende gehoor geven aan de wensen van hun ingezetenen.¹³

1 ‘Stemmingsoverzicht Tweede Kamer’, 26 oktober 2023, [eerstekamer.nl/wetsvoorstel/36210_wet_versterking_participatie](https://www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/36210_wet_versterking_participatie).

2 *Kamerstukken II 2023/24*, 36210, nr. 11, p. 4 (Verslag van een wetgevingsoverleg).

3 *Ibid.*

4 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 5 (MvT).

5 ‘Verslag openbare internetconsultatie wetsvoorstel versterking participatie op decentraal niveau’, internetconsultatie.nl/participatieverordening.

6 *Ibid.*

7 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 4, p. 13 (Advies afdeling advisering Raad van State en nader rapport).

8 *Ibid.*

9 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 9 (MvT).

10 *Kamerstukken I 2023/24*, 36210, D, p. 6 (Nota naar aanleiding van het verslag).

11 *Kamerstukken I 2023/24*, 36210, D, p. 7 (Nota naar aanleiding van het verslag).

12 *Kamerstukken II 2022/23*, 36210, nr. 3, p. 10 (MvT).

13 *Ibid.*

Ook is het de vraag of het uitdaagrecht wel praktisch uitvoerbaar is voor overheidslichamen. In een wetgevingsoverleg werd de angst geuit dat het faciliteren van burgerinitiatieven de werkdruk van de gemeenten zal vergroten in plaats van verminderen.¹ Daar komt bij dat de structuur van overheidslichamen niet altijd even overzichtelijk is voor de initiatiefnemende burger.² Vooral bij projecten die onder meerdere beleidsterreinen vallen bestaat het risico dat geen enkele sectie verantwoordelijkheid wil nemen en de burger uiteindelijk met lege handen komt te staan.³ Dit komt de verhouding met het bestuur uiteraard niet ten goede.

Daarnaast zijn sommige taken zo gespecialiseerd, dat het maar de vraag is of burgers die adequaat kunnen vervullen, en of de overheid dat risico wel zou moeten nemen. Minister De Jonge noemt bijvoorbeeld het vervullen van opdrachten die voortvloeien uit de Wet op de jeugdzorg.⁴ De burgers aan wie de opdracht wordt uitbesteed, moeten uiteindelijk werk kunnen leveren van hetzelfde kaliber als een door de gemeente ingehuurde organisatie.⁵ Met werk van deze mate van complexiteit is dat niet vanzelfsprekend. En wanneer het wel misgaat, speelt de vraag van aansprakelijkheid.⁶ Los van de vraag of de gemeente dan voor de kosten moet opdraaien, zijn dergelijke voorvallen ook weinig gunstig voor het imago van de gemeente.⁷

Kortom, het realiseren van een levensvatbare ‘right to challenge’ zal niet eenvoudig zijn, niet alleen voor de overheid maar (vooral ook) voor de burger. Hoewel het stimuleren van burgerlijk initiatief een mooi middel is om de zeggenschap van de inwoner te vergroten, roept de praktische uitvoering de nodige vragen op. Het valt niet uit te sluiten dat het uitdaagrecht meer geschikt is voor eenvoudige taken zoals het beheer van de lokale moestuin dan voor het oplossen van de tekorten in de geestelijke gezondheidszorg. En ook dan zullen overheidslichamen de nodige stappen moeten verrichten om gelijke kansen te creëren voor inwoners om hun ideeën met het bestuur te kunnen delen. Kortom, het valt nog te bezien wat de grotere ‘uitdaging’ zal vormen voor gemeenten, provincies, waterschappen en openbare lichamen: de burger die zijn uitdaagrecht uitoefent, of het implementeren van wetgeving die op het gebied van de praktische uitvoerbaarheid nog altijd te wensen overlaat. ■

1 *Kamerstukken II 2023/24*, 36210, nr. 11, p. 5 (Verslag van een wetgevingsoverleg).

2 W. den Ouden, G. Boogaard, E.M.M.A. Driessen, *Right to Challenge. Een studie naar de mogelijkheden voor aan algemene regeling voor het ‘Right to Challenge’ en andere burgerinitiatieven in Nederland* (eindrapport), Leiden: Universiteit Leiden 2019, p. 23.

3 *Ibid.*, p. 24.

4 *Kamerstukken II 2023/24*, 36210, nr. 11, p. 15 (Verslag van een wetgevingsoverleg).

5 *Ibid.*

6 W. den Ouden, G. Boogaard, E.M.M.A. Driessen, *Right to Challenge. Een studie naar de mogelijkheden voor aan algemene regeling voor het ‘Right to Challenge’ en andere burgerinitiatieven in Nederland* (eindrapport), Leiden: Universiteit Leiden 2019, p. 27.

7 *Ibid.*

DOOR: SABINE PENNINGNS

Ecocide in het Wetboek van Strafrecht: duidelijkheid versus daadkracht

DOOR: SJOUKJE KRAAK

De wereld kampt met een klimaatcrisis die het voortbestaan van essentiële ecosystemen ernstig bedreigt. Toch blijft strafrechtelijke aansprakelijkheid voor ecocide wereldwijd beperkt tot een gering aantal landen, waar Nederland vooralsnog niet bij hoort. Om hier verandering in te brengen, diende de Partij voor de Dieren in 2023 het wetsvoorstel *Wet strafbaarstelling ecocide* in. Hoewel de Raad van State in haar advies erkende dat het wetsvoorstel aansluit bij een wereldwijde trend van opkomende ecoidewetgeving, ligt de nadruk op het fundamentele bezwaar dat het voorstel niet verenigbaar zou zijn met het *lex certa*-beginsel. Tegelijkertijd is enige mate van vaagheid onvermijdelijk in wetgeving. De vraag luidt daarom: waar ligt de grens? Moet de wetgever daadkracht tonen in de strijd tegen milieucriminaliteit, of prioriteit geven aan het waarborgen van de rechtszekerheid?

Het *lex certa*-beginsel

Om te beginnen dient het strafrecht als *ultimum remedium*: pas wanneer geen enkel ander middel geschikt is, dient men zich te wenden tot het strafrecht. In het licht hiervan is het *legaliteitsbeginsel* een van de meest fundamentele strafrechtelijke waarborgen. Dit houdt in dat een gedraging alleen strafbaar kan zijn als die strafbaarheid vooraf in de wet is vastgelegd. Een essentieel onderdeel hiervan is het *lex certa*-beginsel. Dit vereist dat delicten in de strafwet voldoende ‘voorzienbaar’ en ‘toegankelijk’ zijn,¹ zodat burgers precies weten welk gedrag strafbaar is en hun gedragingen daarop kunnen afstemmen. Het beginsel functioneert daarmee als een kwaliteitseis voor de wetgever, die strafbepalingen moet opstellen met oog voor rechtszekerheid.

Toch is enige mate van vaagheid onvermijdelijk.² De wetgever kan immers niet alle mogelijke situaties voorzien en tot in detail beschrijven. Open normen maken de wet toepasbaar op uiteenlopende contexten en nieuwe ontwikkelingen. Dit geldt in het bijzonder voor complexe misdrijven zoals ecocide, waarbij de reikwijdte van de schade en de betrokkenheid van actoren sterk kan variëren. De uitdaging ligt in het vinden van een balans. De strafbaarstelling moet enerzijds voldoende concreet zijn om de rechtszekerheid te waarborgen, en moet anderzijds genoeg flexibiliteit bieden om recht te doen aan de complexiteit van milieudelicten. Het vinden van deze balans blijkt een lastige opgave bij de strafbaarstelling van ecocide.

Strafbaarstelling van ecocide in juridische context

Ondanks dat de belangstelling voor de strafbaarstelling van ecocide wereldwijd groeit, bestaat er nog geen consensus over wat ‘ecocide’ precies inhoudt. De eerste stap is echter wel al gezet, toen in 2021 een onafhankelijk expertisepanel op verzoek van de *Stop Ecocide Foundation* een conceptdefinitie presenteerde voor ‘ecocide’ als een vijfde internationale misdaad, naast genocide, misdaden tegen de menselijkheid, oorlogsmisdaden en agressie.

1 EHRM 26 april 1979, nr. 6538/74 (*Sunday Times*), par 49.

2 Bijv. HR 2 april 1985, ECLI:NL:HR:1985:AB7967 (*Onbehoorlijk gedrag*).

De voorgestelde tekst voor een nieuw artikel 8 bis in het Statuut van Rome luidt als volgt: *‘For the purpose of this Statute, ‘ecocide’ means unlawful or wanton acts committed with knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage to the environment being caused by those acts.’*

In reactie op de conceptdefinitie ontstond een discussie over de vaagheid van de delictomschrijving, zowel op internationaal als nationaal niveau. Ook in Nederland komt dit probleem naar voren in het advies van de Raad van State over het wetsvoorstel *Wet strafbaarstelling ecocide*. De Afdeling advisering van Raad van State concludeert dat het voorstel in strijd is met het *lex certa*-beginsel, vanwege de algemeen geformuleerde delictomschrijving en het ruime toepassingsbereik.¹

(On)duidelijkheid in Nederland

Ons huidige Wetboek van Strafrecht kent geen bepaling waarin ernstige schade aan het milieu strafbaar is gesteld. De artikelen 173a en 173b zijn op dit moment de belangrijkste milieudelicten uit het Wetboek van Strafrecht. Samenvattend richten deze artikelen zich op de strafbaarstelling van het wederrechtelijk uitstoten van emissies in het milieu die (dreigen te) leiden tot schade aan de menselijke gezondheid.² Het rechtsgoed dat in deze artikelen wordt beschermd, is de gezondheid van de mens, niet het milieu zelf. Dit laatste is bij ecocide wel het geval.

In het huidige wetsvoorstel wordt ecocide als volgt gedefinieerd: *‘die opzettelijk door handelen of nalaten ernstige en wijdverspreide dan wel ernstige en langdurige of onomkeerbare schade aan een ecosysteem met een behoorlijke omvang of milieuwaaarde, of aan een natuurlijke habitat binnen een beschermd gebied, of aan de kwaliteit van lucht, bodem of water aanricht, dan wel gevaar voor die schade doet ontstaan, waarbij het hier in elk geval gaat om alle gevaarzetting die voldoet aan het schadecriterium voor ecocide.’*³

Hoewel deze omschrijving een mond vol is, betekent dat niet direct dat het *lex certa*-beginsel wordt geschonden. De Afdeling benadrukt dat het soms onvermijdelijk is dat de grenzen van een strafbepaling in de rechtspraak verder worden gepreciseerd, maar stelt tegelijkertijd dat de reikwijdte van de strafbepaling duidelijk en afgebakend moet zijn om te voldoen aan het *lex certa*-beginsel.

1 Advies Raad van State W16.23.00358/II van 27 maart 2024 Voorstel van wet van het lid Van Raan houdende wijziging van het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafrecht BES in verband met het strafbaar stellen van ecocide (Wet strafbaarstelling ecocide).

2 Van Doorne, ‘Ontwikkelingen in het milieustrafrecht, 27 november 2023.

3 *Kamerstukken II 2023/24, 36475, nr. 2.*

Een eerste punt van kritiek betreft de algemene delictomschrijving die het wetsvoorstel hanteert. Zo wordt er vereist dat de schade naast ‘ernstig’ ook ‘wijdverbreid’, ‘langdurig’ of ‘onomkeerbaar’ moet zijn. Wat precies onder ‘ernstig’ moet worden verstaan, wordt echter noch in de wettekst noch in de memorie van toelichting nader uitgewerkt. Dit betekent dat de rechter volledig vrij wordt gelaten in de interpretatie van deze voorwaarden, zonder enige leidraad van de wetgever. Hoewel de andere begrippen enigszins worden toegelicht, blijven ook deze vatbaar voor uiteenlopende interpretaties. Zo wordt schade als ‘wijdverbreid’ beschouwd wanneer deze ‘een groot aantal’ mensen of ‘een groot aantal’ dier- of plantensoorten treft. Wat precies onder ‘een groot aantal’ moet worden verstaan, blijft echter een mysterie. Hoewel dit gebrek aan precisie ruimte biedt voor een contextafhankelijke beoordeling, creëert het tegelijkertijd een aanzienlijke mate van rechtsonzekerheid.¹ Wanneer bestanddelen van een delictomschrijving dusdanig open geformuleerd zijn dat pas in de rechtspraak duidelijk wordt welke gedragingen onder de strafbaarstelling vallen, kunnen burgers hun gedragingen niet afstemmen op de strafwet. Dit is des te problematischer in het strafrecht, waar duidelijke en nauwkeurige delictomschrijvingen van fundamenteel belang zijn voor een eerlijke rechtspleging.

Een tweede punt van zorg betreft het brede toepassingsbereik van de strafbaarstelling. Die ziet zowel op welke gedragingen hieronder vallen, als op de territoriale afbakening ervan. Ten eerste zijn zelfs gedragingen die plaatsvinden op basis van een vergunning of met andere vormen van toestemming van de overheid strafbaar gesteld. Dit roept fundamentele vragen op over de verhouding tussen het strafrechtelijke en bestuursrechtelijke optreden van de overheid. In de memorie van toelichting wordt benadrukt dat bestuursorganen bij de vergunningverlening de taak hebben om verschillende belangen binnen hun regio tegen elkaar af te wegen. In de praktijk valt die afweging echter vaak uit in het voordeel van het bedrijfsleven en economische groei, waardoor milieubelangen op de tweede plaats komen.² Dit leidt tot een paradoxale situatie: de overheid verleent enerzijds een vergunning voor milieubelastende activiteiten, maar kan anderzijds hetzelfde bedrijf strafrechtelijk vervolgen voor de schade die deze activiteiten veroorzaken.

1 A.S Vries 2024, Rechtszekerheid en legaliteit in het ecocide-wetsvoorstel, in *NJB 99* (14), p. 982-989. Zie ook *Kamerstukken II 2023/24, 36475, nr. 3, p. 46.*

2 Zie *Kamerstukken II 2023/24, 36475, nr. 3, p. 42.*

Het creëert niet alleen rechtsonzekerheid voor bedrijven die erop mogen vertrouwen dat een verleende vergunning hen beschermt tegen strafrechtelijke aansprakelijkheid, maar ondermijnt ook het gezag van de overheid. Wanneer de overheid tegenstrijdige signalen afgeeft – enerzijds toestaan en anderzijds bestraffen – wordt zij ervaren als onbetrouwbaar.¹ Hiernaast ontbreekt ook een duidelijke territoriale afbakening van het toepassingsbereik van het delict. Gedragingen die milieuschade in het buitenland veroorzaken, kunnen eveneens worden vervolgd. Hoewel het grensoverschrijdende karakter van milieuschade zeker aandacht verdient, roept deze onbeperkte reikwijdte vragen op over zowel de uitvoerbaarheid van de wet als de rechtsmacht van Nederlandse strafrechter. In hoeverre Nederland eenzijdig strafrechtelijke aansprakelijkheid kan vaststellen voor milieuschade die (deels) is ontstaan buiten zijn grondgebied blijft onduidelijk, zeker wanneer de betrokken staten verschillende milieunormen hanteren.

Een bijkomend punt van zorg is dat niet alleen feitelijk veroorzaakte milieuschade strafbaar wordt gesteld, maar ook handelingen of nalatigheden die een gevaar voor ernstige milieuschade met zich meebrengen. Dit betekent dat ecocide kan worden vastgesteld zonder dat er daadwerkelijk schade is verwezenlijkt. Hoewel het preventieve karakter van deze benadering begrijpelijk is, roept dit belangrijke vragen op over de bewijsvoering en de causaliteit tussen de betreffende gedragingen en de ‘potentieel’ veroorzaakte schade. In hoeverre kan objectief worden vastgesteld dat een bepaalde handeling een reëel risico op ecocide inhield? En welke mate van waarschijnlijkheid is vereist om tot een veroordeling te komen? Zonder duidelijke normen dreigt een strafrechtelijke aanpak die sterk afhankelijk is van interpretatie en inschatting achteraf, wat de rechtszekerheid in gevaar brengt.

¹ Stibbe, ‘Ecocide en het gebrek aan rechtszekerheid’, 1 januari 2024.

Tot slot stelt het wetsvoorstel bijzonder hoge straffen voor, wat niet alleen ingrijpende consequenties heeft voor bedrijven, maar ook voor leidinggevenden, aandeelhouders, financiers en investeerders. Een gevangenisstraf van maximaal vijftien hangt hen (in grote onzekerheid) boven het hoofd. Gezien de verstrekkende gevolgen is een zorgvuldige afweging des te belangrijker. Een dergelijk verstrekkend sanctiestelsel vereist dan ook een solide juridische basis en heldere criteria om rechtsonzekerheid te voorkomen.

Al met al roept het voorstel meer vragen op dan het antwoorden geeft. Ook moeten we onszelf afvragen wanneer de strafbaarstelling van ecocide wél aan het *lex certa*-beginsel zou voldoen. Het lijkt een onmogelijke zaak. Kunnen de gesignaleerde problemen op het gebied van legaliteit, causaliteit en aansprakelijkheid worden gezien als een symptoom van een dieperliggende kwestie? Namelijk, dat het strafrecht niet goed geëquipeerd is om structureel onrecht aan de kaak te stellen.¹

Daadwerkelijke daadkracht?

De strafbaarstelling van ecocide is niet alleen in Nederland een hot topic. Wereldwijd is er een trend gaande van opkomende ecocidewetgeving. Binnen de Europese Unie is in november 2023 een akkoord bereikt over de herziening van de ‘Richtlijn milieucriminaliteit’, die lidstaten opdraagt om ernstige milieumisdrijven, vergelijkbaar met ecocide, zwaar te bestraffen. Ook verschillende individuele lidstaten, zoals Frankrijk en België, hebben het delict al opgenomen in hun nationale wetgeving.

Het opnemen van ecocide in nationale wetgeving getuigt van een sterke politieke wil om ernstige milieuschade aan te pakken. Echter, de precieze definitie van het delict en de mate van duidelijkheid hiervan varieert per land. Dit kan in de toekomst leiden tot interpretatieverschillen en uitdagingen bij internationale harmonisatie. Aangezien ecocide per definitie een grensoverschrijdend fenomeen is, zal een gezamenlijke, gecoördineerde aanpak onvermijdelijk nodig zijn. Die discussie verdient echter een diepgaandere uitwerking dan binnen de reikwijdte van dit artikel past.

Hoewel meerdere landen ecocide strafbaar hebben gesteld, zijn er in de praktijk weinig concrete voorbeelden van vervolgingen of veroordelingen. Dit is deels te verklaren door de complexe bewijsvoering rondom opzet en causaliteit bij milieuschade, evenals aan mogelijke politieke en economische overwegingen.

¹ H. G. van der Wilt, Grootschalige milieuvuilers voor het Internationale Strafhof: (g)een schijn van kans?, in *Delikt en Delinkwent* 2021, 51(4), p. 263-273.

Het gebrek aan jurisprudentie maakt het lastig om de effectiviteit en rechtvaardigheid van de huidige wetgeving te beoordelen. Vooralsnog lijkt de strafbaarstelling van ecocide dan ook eerder een symbolische stap dan een daadwerkelijk daadkrachtig instrument voor milieubescherming.

Conclusie: duidelijkheid versus daadkracht

Het wetsvoorstel *Wet strafbaarstelling ecocide* beoogt een ambitieuze stap in de bescherming van het milieu, iets wat ik zeker aanmoedig. Echter, roept het voorstel meer zorgen op dan het oplossingen biedt. In de eerste plaats leiden de vage delictsomschrijving en het brede toepassingsbereik van het voorstel tot grote rechtsonzekerheid, waardoor het *lex certa*-beginsel wordt ondermijnd. Daarnaast brengt dit ook problemen met zich mee voor de praktijk, met name omtrent de bewijsbaarheid. Het voorstel is dan ook meer een symbolisch stap dan een daadwerkelijk daadkrachtig middel in het aanpakken van milieumisdrijven. Kortom, de wetgever staat voor de uitdaging om de juiste balans te vinden tussen (hoognodige) milieubescherming en het waarborgen van het *legaliteitsbeginsel*. Het lijkt noodzakelijk dat de wetgever zich in de komende periode richt op het verduidelijken van de wetstekst en het adresseren van de juridische complicaties, zodat een daadwerkelijk effectief en uitvoerbaar instrument voor milieubescherming in het leven wordt geroepen. ■

DOOR: SJOUKJE KRAAK

Getekend: Mr. AI

DOOR: LENN GRUTTERS

Inleiding

In het februari-nummer van *Ars Aequi* schreef ik samen met een collega een korte redactionele bijdrage over het verantwoord gebruik van *artificial intelligence* (AI) in de rechtspraak. In die bijdrage behandelden we het expliciete gebruik van ChatGPT door een kantonrechter afgelopen juli.¹ De kantonrechter bediende zich van dit AI-systeem zonder transparant en controleerbaar te laten zien hoe het was gebruikt en ogenschijnlijk zonder te reflecteren op de potentiële risico's. In het redactioneel worden enkele kansen en problemen bij het gebruik van AI in de rechtspraak besproken, met een aanbeveling ten aanzien van verantwoorde implementatie van AI in het rechtsstelsel.²

De gedachte dat dit de eerste keer is dat de rechtspraak zich bedient van ChatGPT is wellicht naïef, maar het is in ieder geval de eerste uitspraak waarin het gebruik van een dergelijk generatief AI-model expliciet is terug te lezen. Gebruik van AI-systemen leidt vaker tot discussies,³ en zeker in dit geval deed het de gemoederen oplopen.⁴ Het gebruik van ChatGPT en andere AI-systemen in de rechtspraak hoeft *an sich* niet problematisch te zijn, maar in deze specifieke casus lijkt dat helaas wel het geval – zoals ook betoogd in het redactioneel. Kortgezegd maakte de kantonrechter gebruik van zijn schattingsbevoegdheid om de gemiddelde levensduur van zonnepanelen en rendementsverlies daarvan te schatten, zonder daarbij transparant en controleerbaar te laten zien hoe ChatGPT is gebruikt en ogenschijnlijk zonder te reflecteren op de potentiële risico's die hieraan verbonden zijn.⁵

1 Rb. Gelderland 7 juni 2024, ECLI:NL:RBGEL:2024:3636, m.nt. Redactie Vakstudie Nieuws, *V-N* 2024/36.17.

2 L. Grutters & K. Haex, 'Weeg gebruik van AI in de rechtszaal op een goudschaaltje', *Ars Aequi* 2025, p. 91.

3 Bijvoorbeeld in aansprakelijkheid: Y. Hafez, 'De contractuele aansprakelijkheid van de medisch specialist bij het gebruik van een chirurgische robot met artificiële intelligentie', *Ars Aequi* 2022, p. 257-266. Of nog bekender, in de toeslagenaffaire: F. Çapkurt, 'De normering van artificiële intelligentie: lessen uit het verleden en uitdagingen voor de toekomst', *NTB* 2022/36, afl. 2, p. 53-55.

4 E. Nugteren, 'Gebruik van ChatGPT door rechter lokt grote discussie uit onder juristen', *FD* 6 augustus 2024; H. van Ess, 'Ongeloof om Nederlandse rechter die ChatGPT gebruikt in vonnis: Dit kan echt niet', *AD* 3 augustus 2024.

5 Vergelijk: E. Valgaeren, 'De chattende rechter, het hek van de dam?', *Computerrecht* 2024/178, afl. 5, p. 323-324.

Toch biedt het gebruik van AI in de rechtspraak ook kansen.¹ Zo kunnen bijvoorbeeld achterstanden worden weggewerkt,² kan er meer tijd worden vrijgemaakt voor (complexe) zaken die meer menselijke aandacht behoeven,³ en kan de toegang tot en begrijpelijkheid van het recht in het algemeen worden versterkt; in totaal heeft De Europese Commissie voor de Efficiëntie van Justitie (CEPEJ) heeft tientallen in de Europese rechtspraak bestaande AI-systemen geïdentificeerd die dergelijke kansen bieden.⁴ Het kan niet zo zijn dat al deze AI-systemen niet mogen worden gebruikt in de rechtspraak omdat het AI-systemen zijn. In de woorden van Valgaeren: "Een mooie uitdaging ligt voor."⁵

Dit essay bouwt voort op het voornoemde redactioneel en zal aan de hand van Hannah Arendts concept van oordeelsvorming onderzoeken hoe AI op een wenselijke manier in de rechtspraak gebruikt kan worden. De eerste paragraaf zal in kaart brengen welke (technische) problemen kleven aan het gebruik van AI in de rechtspraak. In de navolgende paragraaf zal een korte verhandeling van Arendts concept van oordelen uiteen worden gezet. In de laatste paragraaf wordt dit concept verbonden aan AI en wordt ingegaan op de voorwaarden voor AI-gebruik in de rechtspraak.

De technische vooringenomenheid van AI

Waarom gaat een individu naar de rechter? Om geld terug te krijgen nadat zijn vlucht is vertraagd en de vliegtuigmaatschappij daar niet aan meewerkt? Om een burenruzie te beslechten? Om geld terug te vorderen van de belastingdienst na onterechte aanslagen? Wat de concrete reden ook is, men zoekt in zekere zin altijd naar rechtvaardigheid.

1 L. Grutters & K. Haex, 'Weeg gebruik van AI in de rechtszaal op een goudschaaltje', *Ars Aequi* 2025, p. 91.

2 Zie bijvoorbeeld: 'OLG Stuttgart pilotiert IBM-Massenverfahrens-assistenten zur Fallbearbeitung in Diesellabgasverfahren', <https://de.newsroom.ibm.com>, geraadpleegd op 13 november 2024.

3 Zie bijvoorbeeld: 'Künstliche Intelligenz in der Justiz – wird GenAI ein echter Gamechanger?', <https://de.newsroom.ibm.com>, geraadpleegd op 13 november 2024.

4 CEPEJ Resource Centre on Cyberjustice and Artificial Intelligence, <https://public.tableau.com/app/profile/cepej/viz/ResourceCentre-CyberjusticeandAI/AITOOLSINITIATIVESREPORT?publish=yes>, geraadpleegd op 13 november 2024.

5 Valgaeren 2024, p. 323-324

De rechter faciliteert die rechtvaardigheid door de gelijkheid voor de wet van partijen te garanderen en waar nodig te bewerkstelligen. Zeker in gevallen waar sprake is van een ongelijke strijd door de kwetsbare positie van een van de partijen is dat laatste nodig. Denk bijvoorbeeld aan de consument tegenover een bedrijf, werknemer tegenover een werkgever of burger tegenover de overheid. Helaas lijkt AI juist problemen te veroorzaken als het aankomt op rechtvaardigheid en gelijkheid.

AI kan namelijk een bepaalde vooringenomenheid (*bias*) introduceren, behouden of verergeren en daarmee specifieke individuen of groepen discrimineren of anderszins benadelen. Bijvoorbeeld op basis van afkomst of gender. De vooringenomenheid kan op verschillende manieren ontstaan: er kan sprake zijn van – al dan niet onbewuste – vooringenomenheid in de trainingsdata, in het algoritme, in de data waarop het algoritme wordt toegepast, maar ook bij de ontwikkelaars die een AI-systeem programmeren.¹ AI-systemen interacteren met en ondersteunen complexe bestaande structuren in de samenleving, daarbij inbegrepen problematische opvattingen en ideologieën die deze structuren voeden.² Zoals bij de toelagenaffaire, waar mensen deels op basis van hun (dubbele) nationaliteit als fraudeur werden bestempeld.³ Of het COMPAS-algoritme in de Verenigde Staten, dat vaker *onterecht* oordeelde dat zwarte Amerikanen recidivisten zouden worden dan witte Amerikanen.⁴

1 M. Coeckelbergh, *The Political Philosophy of AI: An Introduction* (eBook), Cambridge: Polity Press 2022, p. 58-59.

2 *Id.*, p. 61.

3 *De verwerking van de nationaliteit van aanvragers van kinderopvangtoeslag*, Den Haag: Autoriteit Persoonsgegevens 2020, p. 3.

4 C. Rudin, C. Wang & B. Coker, 'The Age of Secrecy and Unfairness in Recidivism Prediction', *Harvard Data Science Review* 2020, afl. 2(1), p. 28-30.

De grote noemer hier is dat individuen niet meer als individuen worden behandeld, maar als deel van een groep, met een bepaalde vooringenomenheid ten opzichte van die groep. Dat kan in de rechtspraak bij uitstek niet. De rechtvaardigheid en de gelijkheid voor de wet komen daarmee in het geding. De rechter dient als onpartijdige derde zijn oordeel te vellen. AI-systemen zijn door de complexe relatie tussen AI, data en de mens nooit neutraal, daarom moet alle handelingen, interpretaties en percepties van dergelijke systemen worden beoordeeld. Dit roept volgens Coeckelbergh twee belangrijke vragen op, namelijk *hoe* een dergelijke normatieve beoordeling kan worden uitgevoerd en door *wie*.¹

Het antwoord op de *wie*-vraag is in de context van de rechtspraak voor de hand liggend: de rechter. De rechter staat immers in voor de juistheid van de uitspraak in zijn geheel, ongeacht of daar AI bij is gebruikt. De *hoe*-vraag is deels te beantwoorden door te kijken naar het recht. De output van AI moet in ieder geval overeenstemmen met het positieve recht en beginselen van een eerlijk proces en behoorlijke rechtspraak. De kracht van een rechterlijk oordeel is echter niet louter afhankelijk van een juiste toepassing van het recht, maar ook van de motivering van het oordeel.²

Hoe komt men tot een oordeel?

In haar *Lezingen over Kants politieke filosofie* omschrijft Arendt oordelen als: "het vermogen om op een geheimzinnige manier het particuliere en het algemene met elkaar te verbinden."³

1 Coeckelbergh 2022, p. 83-84.

2 L. Grutters & K. Haex, 'Weeg gebruik van AI in de rechtszaal op een goudschaaltje', *Ars Aequi* 2025, p. 91.

3 H. Arendt, *Oordelen. Het leven van de geest* (vertaald door D. De Schutter & R. Peeters), Zoetermeer: Klement 2016, p. 229.

Hiermee biedt zij een concept van oordeelsvorming dat het mogelijk maakt om met het particuliere om te gaan zonder te vervallen in het subjectieve persoonlijke (vooroordeel), of in het algemene denken (consensus oordeel).

Oordelen bestaat voor Arendt uit twee mentale operaties: ‘verbeelding’ en ‘reflectie’. Verbeelding maakt dat we onszelf iets aanwezig stellen dat afwezig is. Wat door onze uiterlijke zintuigen is waargenomen wordt omgevormd tot een object voor de innerlijke zintuigen. Je bent zo slechts een toeschouwer die iets als geheel overziet en niet als actor alleen vanuit zijn eigen rol kan kijken. Oftewel, door de verbeelding raakt iets dat is waargenomen door uiterlijke zintuigen ons niet meer direct, en wordt het objectief weergegeven. De operatie van de verbeelding maakt het object klaar voor de tweede operatie: reflectie, welke de eigenlijke activiteit van het beoordelen vormt.¹

Het innerlijke zintuig is per definitie discriminerend. De zogeheten ‘mentale smaak’ beslist direct of wij het innerlijk waargenomen object als behaaglijk of onbehaaglijk zien. Deze binaire mentale smaak wordt echter ondergeschikt aan een *keuze*, namelijk of wij met dit gevoel van behagen of onbehalen dat wordt opgewekt door de verbeelding kunnen instemmen. Deze reflectieve goed- of afkeuring is dus een gedachte achteraf en speelt zich niet direct af bij de innerlijke waarneming.²

Het goed- of afkeuren doen we op basis van het criterium van mededeelbaarheid, welke wordt getoetst aan het ‘gemeenschappelijk zintuig’. Het gemeenschappelijk zintuig stelt ons in staat om ons in gedachten te verplaatsen in anderen – onze geest te verruimen – en met hen te communiceren. Dit ‘verruimd denken’ toetst als ware ons eigen denken aan de collectieve rede van de mensheid, waarmee we onszelf losmaken van de beperkingen die aan ons eigen oordeel kleven. Zo hebben we niet langer met een subjectief persoonlijk vooroordeel, maar met een oordeel te maken.³

Een oordeel dat door verruimd denken alleen tot stand is gekomen is echter niet op zichzelf geldig en zal ook nooit dezelfde geldigheid hebben als een cognitieve of wetenschappelijke uitspraak. Het verruimd denken is een *conditio sine qua non* voor een geldig oordeel: het stelt ons in staat om ons los te maken van persoonlijke condities en omstandigheden die de werking van het oordeelsvermogen beperken en belemmeren. De persoonlijke condities en omstandigheden conditioneren ons, de mentale operaties van verbeelding en reflectie bevrijden ons van die conditionering. Zo bereikt men een relatieve onpartijdigheid, die de specifieke sterkte van het oordeel verzorgt: hoe minder persoonlijk een oordeel is, hoe beter het medegedeeld kan worden.⁴ Toch hangt mededeelbaarheid niet alleen af van alleen verruimd denken.

1 *Id.*, p. 218-219.

2 *Id.*, p. 219-220.

3 *Id.*, p. 220-223.

4 *Id.*, p. 224-225.

Als we niet kunnen communiceren op een manier waarop de ander ons begrijpt ontmoeten we elkaar nooit en is er geen mededeling. Het ‘gemeenschappelijk zintuig’ omvat dus zowel het verruimd denken als het mogelijk maken van communicatie.¹

Bovenstaande vormt de “geheimzinnige manier” waarop het particuliere en het algemene met elkaar worden verbonden. Als het algemene gegeven is kan het particuliere makkelijker worden beoordeeld.² Om het uit het abstracte te trekken en terug te brengen naar de rechter: een regel of een wet kan het algemene zijn en dat vormt dan de maatstaf voor de beoordeling van het particuliere, ofwel de specifieke zaak die voorhanden ligt. Het oordeel zelf komt vervolgens tot stand door de mentale operaties van verbeelding en reflectie. Hoewel ‘mentaal’ impliceert dat oordeelsvorming inherent menselijk is, is er toch een rol weggelegd voor AI.

AI & Oordeelsvorming

Zoals in de vorige paragraaf kort aangestipt, heeft een oordeel niet dezelfde geldigheid als bijvoorbeeld een cognitieve of wetenschappelijke uitspraak. De vaststelling dat de lucht blauw is, of de uitkomst van een rekensom vormt geen oordeel. Dat is een vaststelling van wat is, gedwongen door wat ofwel voor de zintuigen ofwel voor de geest klaar en duidelijk blijkt.³ In de rechtspraak betreft ook niet alles een oordeel. De feiten in een proces bekleden bijvoorbeeld een, al dan niet fictieve, staat van *zijn* in het proces als zij eenmaal vaststaan. Op basis van die feiten – daar onder begrepen de volledige *context* – én het positieve recht velt de rechter vervolgens een oordeel.

Gezien de niet-neutraliteit van AI is het echter onwenselijk dat AI wordt gebruikt om iets in de context aan of in te vullen. De context vormt namelijk het object van de verbeelding. Wanneer dat object een vooringenomenheid door AI bevat tast dat de onpartijdigheid van de rechter aan, wat leidt tot een gebrekkig oordeel dat niet goed medegedeeld kan worden. Partijen herkennen zich niet in de context en zullen zo het oordeel ook niet begrijpen of zelfs niet rechtvaardig vinden.

Voorstaande komt duidelijk tot uiting in het civiele procesrecht. Zo bindt artikel 149 Rv de rechter aan de feiten die door partijen zijn aangevoerd. Ook mag de rechter geen oordelen vellen waarop partijen, gelet op het verloop van het geding en het processuele debat, niet bedacht hoefden te zijn en over consequenties waarvan zij zich niet hebben kunnen uitlaten.⁴ Vergelijkbaar met AI-gebruik is een rechter die zelf gaat zoeken op het internet naar feitelijke gegevens en die ten grondslag legt aan zijn oordeel zonder partijen in de gelegenheid te stellen zich daarover uit te laten, hetgeen een schending van het beginsel van hoor en wederhoor oplevert.⁵

1 *Id.*, p. 226.

2 *Id.*, p. 229.

3 *Id.*, p. 224.

4 Vergelijk ook art. 24 Rv: HR 30 maart 2007, ECLI:N-L:HR:2007:AZ8210, NJ 2007/293, r.o. 4.4.

5 HR 15 april 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP5612; HR 25 januari 2019, ECLI:NL:HR:2019:96, NJ 2019/58, r.o. 3.5.2.

AI kan *wel* worden gebruikt waar het niet de mentale operaties van oordeelsvorming beïnvloedt. Voor de hand liggend zijn systemen die helemaal losstaan van de daadwerkelijke oordeelsvorming. Denk bijvoorbeeld aan systemen die achter de schermen zaken sorteren, of systemen die de begrijpelijkheid (van de taal) ondersteunen. Waar tevens kansen liggen zijn zaken waar de feiten als het ware buiten partijen om vaststaan en geen verruimd denken nodig is. Dit zijn zaken waar het particuliere makkelijk bij het algemene valt onder te brengen. Concreet zou je kunnen denken aan een systeem als het Duitse FRAUKE, dat een conceptvonnis schrijft in vluchtvertragingzaken op basis van vluchtnummer, de gemeten vertraging, et cetera.¹ Dit zijn allemaal objectieve, en doorgaans gemakkelijk raadpleegbare, waarnemingen waarvoor geen verbeelding nodig is. Daarnaast hoeft er geen verruimd denken plaats te vinden omdat de uitkomst als het ware binair is en niet aan de collectieve menselijke rede getoetst hoeft te worden: er is ofwel genoeg vertraging voor compensatie, of niet.

Conclusie

AI-systemen hebben de potentie om de rechtspraak toegankelijker en begrijpelijker te maken. De centrale rol blijft bij de rechter en hoe hij zijn oordeel voltrekt – de rechter tekent immers de uitspraak, niet AI. Een rechterlijk oordeel moet juist zijn om het rechtssysteem in stand te houden, daarom moet een oordeel niet alleen op recht gebaseerd zijn, maar moet het ook mededeelbaar zijn. Hiervoor is de onpartijdigheid van de rechter nodig en de representativiteit van het verruimd denken. De niet-neutraliteit van AI zorgt ervoor dat AI niet de mentale operaties van oordeelsvorming kan overnemen. Als AI wordt gebruikt voor de in of aanvulling van de context tast dat de verbeelding van de rechter aan en daarmee de juistheid van de uitspraak. AI kan ook niet worden gebruikt om de oordeelsvorming compleet over te nemen, omdat het niet verruimd kan denken zoals een mens. Alleen AI-systemen die losstaan van de oordeelsvorming, of systemen die beslissen over zaken waar het particuliere makkelijk bij het algemene valt onder te brengen, en waar verbeelding en verruimd denken niet nodig zijn, kunnen binnen de rechtspraak worden ingevoerd – mits rekening wordt gehouden met bestaande initiatieven omtrent het gebruik van AI in de rechtspraak, zoals betoogd in het redactioneel.² ■

---

1 'Künstliche Intelligenz in der Justiz – wird GenAI ein echter Gamechanger?', <https://de.newsroom.ibm.com>, geraadpleegd op 13 november 2024.

2 L. Grutters & K. Haex, 'Weeg gebruik van AI in de rechtszaal op een goudschaaltje', *Ars Aequi* 2025, p. 91.

Vrijheid van meningsuiting als politiek wapen

DOOR: DELANEY DIEDERIK

Verkiezingsjaar 2024

Vorige jaar vond wereldwijd een ongekennde verkiezingsgolf plaats. In 72 landen konden ongeveer 3,7 miljard mensen – de helft van de wereldbevolking – hun stem uitbrengen. Voor velen was dit een historisch moment, aangezien zij met hun gang naar de stembus de toekomst en richting van hun land en de wereld vormgaven.

Het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (UNDP), de grootste ontwikkelingshulporganisatie ter wereld, benadrukte de complexe en onderling verbonden risico's die verkiezingen kunnen ondermijnen. Deze omvatten: bedreigingen van de democratische integriteit door manipulatie of inmenging, het risico op verkiezingsgeweld als gevolg van politieke spanningen en de verspreiding van desinformatie, die de publieke perceptie en besluitvorming in dit proces kunnen vertekenen. Het afnemende vertrouwen en de verspreiding van desinformatie en misinformatie hebben geleid tot een toename van politiek gemotiveerd geweld en grotere verdeeldheid in samenlevingen. De laatste jaren heeft dit gezorgd voor alarmerende gebeurtenissen, zoals de gewelddadige poging om een vrije en eerlijke verkiezing te verhinderen in de Verenigde Staten in 2021 en Brazilië in 2022.

Technologische vernieuwingen hebben recent het volume, het bereik en de effectiviteit van desinformatie en misinformatie versterkt, waardoor het steeds moeilijker wordt om informatie te volgen en te controleren. Dit komt mede door privacyregels, de anonimiteit van digitale platforms en de complexe aard van online-informatie. Tegelijkertijd vertrouwen mensen steeds meer op deze platforms voor communicatie en informatievoorziening.

Dit laat zien hoe noodzakelijk het is om de risico's voor het recht op vrijheid van meningsuiting te onderzoeken, die voortvloeien uit de opkomst van digitale technologieën en de groeiende zorgen van overheden over de regulering van online inhoud en gebruikersgedrag.

Waar in het verleden de bescherming van vrijheid van meningsuiting sterk afhankelijk was van het voorkomen van inmenging door publieke actoren in dit recht, wordt er tegenwoordig steeds meer gedebatteerd over de uitdagingen die de digitale samenleving met zich meebrengt voor het liberale paradigma van de vrije meningsuiting. Sommige regeringen willen nieuwe wetten invoeren om vrijheid van meningsuiting en toegang tot informatie te reguleren. Andere landen overwegen om digitale technologieën en online platforms te gebruiken om hun politieke boodschap te verspreiden. In dit laatste geval zetten regeringen het recht op vrije meningsuiting in om hun eigen politieke agenda te versterken en de oppositie in de schaduw te zetten, terwijl ze profiteren van de schaalvoordelen van digitale platforms. Een voorbeeld is Trumps huidige kabinet, dat sympathiserende *podcasters* en *influencers* meer toegang tot media wil geven, wat de huidige Amerikaanse regering helpt om haar complottheorieën verder te verspreiden.

Europese benadering van vrijheid van meningsuiting

Vrijheid van meningsuiting vormt een fundamentele pijler van democratische samenlevingen. Het recht op vrijheid van meningsuiting is echter niet onbeperkt. Democratische staten worden geconfronteerd met de complexe taak om de bescherming van dit grondrecht in evenwicht te brengen met de noodzaak om de verspreiding van nepnieuws en haatzaaiende uitlatingen tegen te gaan. Wat zijn de grenzen van dit recht en wat zijn de verantwoordelijkheden van individuen, overheden en platforms bij het handhaven van de integriteit ervan? In deze context dringt de vraag zich op of de risico's voor de vrijheid van meningsuiting een juridisch of een politiek concept zijn.

In Europa stelt de *Charter of Fundamental Rights of the European Union* (CFR) van de Europese Unie (EU) een uitgebreid kader vast van persoonlijke, burgerlijke, politieke, economische en sociale rechten die gegarandeerd worden aan individuen binnen de EU. Het Charter is nauw verbonden met het *European Convention on Human Rights* (ECHR) en is verankerd in het primaire EU-recht en de juridische structuur ervan.

Samen vormen deze documenten een fundament voor de bescherming van menselijke waardigheid, vrijheid, gelijkheid en de rechtsstaat. Binnen deze context is het recht op vrijheid van meningsuiting van bijzonder belang, aangezien het een cruciale rol speelt bij het vinden van een evenwicht tussen individuele vrijheden en overheidscontrole.

Sinds de Russische invasie van Oekraïne in februari 2022 zijn de besprekingen over EU-lidmaatschap met verschillende landen geïntensiveerd. Een belangrijk onderwerp in deze gesprekken is de vrijheid van meningsuiting, die wordt gezien als een cruciale indicator van de bereidheid van een land om toe te treden tot de EU. Dit weerspiegelt de mate van inzet voor democratische principes en fundamentele rechten, zoals beschreven in *Enlargement: How Do Countries Join the EU?* (2019).

Tegelijkertijd is er in Europa een groeiend debat ontstaan over de noodzaak om het concept van vrijheid van meningsuiting opnieuw te evalueren. Dit recht wordt traditioneel gezien als een liberaal waarde die essentieel is voor het waarborgen van de democratie. De opkomst van online platforms heeft echter duidelijk gemaakt dat een louter verticale en negatieve benadering van het recht op vrijheid van meningsuiting niet langer volstaat. In een samenleving die sterk afhankelijk is van digitale technologieën, spelen deze platforms een centrale rol in de verspreiding van informatie.

De organisatie, filtering en moderatie van content op online platforms worden grotendeels bepaald door particuliere en commerciële belangen, eerder dan door democratische waarden zoals die van het Charter. Hierdoor heeft de ontwikkeling van een digitale samenleving geleid tot een verschuiving in de Europese benadering van vrijheid van meningsuiting. Waar dit recht voorheen vooral werd opgevat als een negatief recht – de afwezigheid van overheidsinmenging – groeit nu het besef dat het ook een positieve dimensie moet krijgen. Deze verandering wordt door Giovanni de Gregorio aangeduid als *digital constitutionalism* (zie *Digital Constitutionalism and Freedom of Expression*, 2022).

Nederland is een ‘gaaf land’ – Mark Rutte

Nederland staat bekend als een liberaal land met een sterke toewijding aan fundamentele rechten, zoals vrijheid van meningsuiting en de vroege legalisering van het homohuwelijk, waardoor het een pionier is op het gebied van LGBTQ+-rechten. Daarnaast wordt Nederland gekenmerkt door een cultuur van tolerantie ten opzichte van uiteenlopende opvattingen over politieke en religieuze kwesties. Nederland staat ook bekend om zijn open internet, wat de sterke inzet van het land voor digitale vrijheid en toegankelijkheid weerspiegelt. Dit sluit aan bij bredere Europese principes zoals het verbod op discriminatie, het tegengaan van blokkering of beperking van internettoegang en de afwezigheid van prioritering in dataverkeer. Hierdoor kunnen gebruikers informatie vrij delen en raadplegen.

Deze liberale benadering heeft echter ook nadelen. Het balanceren van vrijheid van meningsuiting met de bestrijding van haatzaaien, het aanpakken van sociale polarisatie en de spanningen binnen een multiculturele samenleving vereisen voortdurend juridisch en maatschappelijk debat. Daarnaast kan het instrumentalisieren van fundamentele rechten politieke en ethische dilemma's oproepen. Dit benadrukt de complexiteit van het handhaven van een progressieve en open samenleving.

Fundamentele rechten manipuleren voor stemmenwinst

Geert Wilders is een prominente Nederlandse politicus en al meer dan twee decennia lang de leider van de extreemrechtse Partij voor de Vrijheid (PVV). Zijn uitspraken uit 2014 veroorzaakten internationale opschudding. Tijdens een partijbijeenkomst op de verkiezingsavond van 2014 vroeg Wilders aan het publiek of ze meer of minder Marokkanen wilden. Het publiek antwoordde met “minder, minder”, waarna Wilders reageerde met: “Nou, dan gaan we dat regelen.” De rechter oordeelde dat Wilders' uitspraak, hoewel gedaan in de context van een politiek debat, onnodig beledigend was en dat hij zich niet kon beroepen op de vrijheid van meningsuiting bij het beledigen van groepen of het aanzetten tot discriminatie. De rechtbank legde Wilders uit dat zijn vrijheid van meningsuiting grenzen heeft om de rechten en vrijheden van anderen te beschermen (zie rechtspraak ECLI:NL:GHDHA:2020:1606).

Wilders stelde dat een veroordeling zijn vermogen om zich als politicus te uiten en maatschappelijke kwesties aan te kaarten zou beperken. Een veroordeling betekende volgens hem simpelweg dat hij niet werd beschermd door de vrijheid van meningsuiting, zoals vastgelegd in Artikel 11 van het Charter en Artikel 7 van de Nederlandse Grondwet. De Raad van Europa benadrukt dat vrijheid van meningsuiting geen absoluut recht is en wettelijk kan worden beperkt om het in evenwicht te brengen met andere fundamentele rechten, in overeenstemming met de zogeheten proportionaliteitstoets. Hierbij wordt beoordeeld of de beperking wettelijk is, een legitiem doel dient en noodzakelijk is om dat doel te bereiken. Deze criteria werden ook toegepast in de zaak van Wilders.

De gerechtelijke uitspraak veranderde echter niets aan de standpunten van Wilders of zijn partij over de islam, en de partijideologie bleef bestaan. In 2018 ging Wilders zelfs zo ver dat hij formeel parlementaire steun vroeg om zijn vrijheid van meningsuiting te waarborgen, specifiek voor het bekritisieren van de islam in debatten, via digitale platforms zoals X (voorheen Twitter) en op zijn eigen website. Hij wilde de garantie dat hij zijn opvattingen over de islam kon uiten zonder juridische of politieke gevolgen, en presenteerde dit als een noodzakelijke maatregel om zijn recht op vrijheid van meningsuiting binnen het politieke debat te beschermen. Wilders beweerde dat hij de stem van het volk vertolkte en dat niemand anders de moed had om te zeggen wat hij zei. Zijn opvattingen werden breed uitgemeten in de media, op X en op de website van de partij.

Wilders verspreidde ook talloze onjuistheden. Zo beweerde hij dat de voormalige minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking speciale banden had met de islam en daar loyaler aan was dan aan het Nederlandse volk. Hij plaatste foto's van haar op diverse digitale platforms zonder context en met valse beweringen. Onderzoek toont aan dat dergelijke uitlatingen kunnen worden beschouwd als desinformatie, omdat ze verwijzen naar het opzettelijk verspreiden van verzonnen, uit hun context gehaalde of gemanipuleerde informatie om een bepaald (politiek) doel te bereiken (zie: Michael Hameleers, *My Reality Is More Truthful than Yours: Radical Right-Wing Politicians' and Citizens' Construction of 'Fake' and 'Truthfulness' on Social Media—Evidence from the United States and the Netherlands*, 2020).

In de loop der jaren heeft Wilders ook moties ingediend in het parlement om moskeeën te sluiten, wat geïnterpreteerd zou kunnen worden als een schending van de vrijheid van denken, geweten en religie (Artikel 10 van het Charter). Hij heeft ook sterke kritiek geuit op woningbouwprojecten in bepaalde delen van Amsterdam die zich specifiek richten op moslimgemeenschappen. Deze woningen zouden aparte woonruimtes voor mannen en vrouwen hebben en een specifieke wateraansluitingen voor islamitisch ritueel wassen. Parlementaire documenten tonen aan dat zijn politieke partij beweerde dat moslims geen respect hebben voor het gezinsleven, omdat zij mannen en vrouwen in aparte woonruimtes plaatsen. Bovendien werd zijn politieke partij oorspronkelijk erkend vanwege haar oppositie tegen LGBTQ+-rechten. In de loop der tijd verschoof Wilders' standpunt op dit gebied en nam hij een retoriek aan die de islam als van nature vijandig tegenover LGBTQ+-gemeenschappen afschilderde, waarmee hij de focus verlegde naar zijn bredere kritiek op de islamitische religie en de moslimgemeenschappen die in Nederland wonen.

Dergelijke voorbeelden benadrukken hoe Wilders' politieke agenda strategisch fundamentele rechten inzet om zijn persoonlijke en politieke doelen te bevorderen. Door principes zoals vrijheid van meningsuiting (Artikel 11 van het Charter en Artikel 7 van de Nederlandse Grondwet), het recht op respect voor privé- en familielevens (Artikel 7 van het Charter) en het recht om te trouwen en een gezin te stichten (Artikel 9 van het Charter) in te roepen, positioneert Wilders zichzelf als verdediger van deze rechten. Zijn retoriek herformuleert deze rechten echter vaak op manieren die aansluiten bij zijn extreemrechtse agenda, waarbij hij ze gebruikt als instrumenten om valse narratieven te rechtvaardigen en zijn ideologie te verspreiden. Door deze fundamentele rechten te verweven met bredere maatschappelijke kwesties, heeft Wilders ze bovendien effectief geïnstrumentaliseerd om politieke steun te vergaren, ideologische verdeeldheid te zaaien en specifieke kiezers in Nederland aan te spreken. Zijn strategische benadering roept vragen op over de werkelijke intentie achter zijn pleidooi en de mogelijke manipulatie van fundamentele rechten voor politiek gewin.

Wilders gebruikte het principe van vrijheid van meningsuiting om zijn extreemrechtse retoriek en voortdurende aanvallen op politieke tegenstanders te rechtvaardigen en als een schild om kritiek te ontwijken en zijn acties te verdedigen. Tot op de dag van vandaag is zijn retoriek niet veranderd, zoals blijkt uit een post op X waarin hij stelde: "Velen van uw mensen worden afgeslacht, verkracht en gegijzeld door islamitische terroristen...". Wilders gebruikte het aanhoudende conflict tussen Israël en naburige staten om de islam negatief af te schilderen en zijn politieke agenda te bevorderen, wat de negatieve beeldvorming van moslimgemeenschappen versterkte. Zijn centrale politieke doel was om de invloed van de islam in de Nederlandse samenleving te verminderen, deze als bedreigend te portretteren en de belangen van het Nederlandse volk op de eerste plaats te zetten.

De rol van digitale platformen

Het eerdergenoemde onderzoek van Michael Hameleers levert bewijs dat Wilders actief desinformatie voedt, bijdraagt aan de verspreiding van valse waarheden en de publieke perceptie manipuleert om zijn politieke agenda te bevorderen. Hij brengt doelbewust de informatie in diskrediet die zijn ideologie tegensprekt, terwijl hij nieuws promoot dat in lijn ligt met zijn standpunten. Dit doet hij strategisch via X om de publieke opinie te vormen en zijn agenda te ondersteunen. Wanneer hij de kritiek krijgt dat hij te ver gaat, verdedigt hij zijn acties door zich te beroepen op zijn fundamentele recht op vrijheid van meningsuiting.

Zijn X-account is meerdere keren geschorst omdat hij de regels tegen haatdragend gedrag had overtreden. Een specifieke tweet waarin hij de profeet Mohammed een "valse profeet" noemde, leidde tot een schorsing. X nam aanvankelijk een harde houding aan door Wilders' account te schorsen, wat hem ertoe aanzette een formele klacht in te dienen tegen de beslissing. Na enige discussie bood X uiteindelijk excuses aan en verklaarde dat Wilders' uitingen geen schending van de platformregels vormden. Zijn account werd hersteld, waardoor hij zijn activiteiten op het platform kon hervatten, waarbij hij zijn terugkeer aankondigde met de boodschap op X: "I AM BACK".

DOOR: DELANEY DIEDERIK

Bevorderen deze platformen onze rechten?

Hoewel X een beleid heeft tegen haatdragend gedrag, waarbij ten minste het aanzetten tot geweld, haatdragende verwijzingen, scheldwoorden en stereotypen verboden zijn, laat de casus Wilders zien dat platforms zoals X een dubbele functie vervullen. Enerzijds bieden ze ruimte voor de vrijheid van meningsuiting, vaak met een hoge mate van anonimiteit, anderzijds functioneren ze als omgevingen waarin desinformatie, haatzaaiende uitlatingen en polariserende retoriek zich kunnen verspreiden. De dubbele functie van dergelijke platforms wordt verder benadrukt in het werk van de rechtsgeleerde Giovanni de Gregorio. Hij stelt dat online digitale platforms in de eerste plaats hun zakelijke belangen prioriteren, waarbij de bescherming van fundamentele rechten, zoals vrijheid van meningsuiting, afhankelijk is van hoe goed deze aansluiten bij hun commerciële doelen.

Door bedrijfsbelangen voorop te stellen, zoals in het geval van Wilders' X-account, dragen deze platforms in zekere mate bij aan de destabilisatie van democratische structuren. Dit gebeurt door de informatiestroom te beïnvloeden, polariserende inhoud te versterken en de integriteit van het publieke debat te ondermijnen. Deze focus op winst kan leiden tot algoritmes die betrokkenheid belangrijker maken dan de kwaliteit of waarheidsgetrouwheid van informatie, wat polarisatie en de verspreiding van desinformatie bevordert. De nieuwe Digital Services Act benadrukt dat het effectief aanpakken van deze dubbele uitdaging een veelzijdige aanpak nodig heeft. Dit omvat het ontwikkelen van algoritmes om desinformatie automatisch te detecteren, een betere moderatie van content, strengere handhaving van platformregels, meer bewustwording door educatie, en samenwerking met juridische autoriteiten en ngo's voor meer transparantie en verantwoordelijkheid.

Niet alleen in Nederland

Geert Wilders heeft zich in de afgelopen twee decennia gevestigd als een van de meest prominente en polariserende extreemrechtse politici in de Europese politiek. Bekend om zijn retoriek en controversiële beleidsstandpunten, reikt zijn invloed ver voorbij Nederland en beïnvloedt hij bredere politieke debatten in heel Europa, met name over onderwerpen zoals immigratie, de islam en vrijheid van meningsuiting. Hoewel dit artikel zich richt op de impact van Wilders binnen Nederland, laten de patronen en strategieën bredere trends binnen Europa zien.

Op het hele continent hebben vergelijkbare extreemrechtse leiders, zoals Marine Le Pen in Frankrijk, Viktor Orbán in Hongarije, Giorgia Meloni in Italië en Herbert Kickl in Oostenrijk, soortgelijke narratieve en politieke tactieken aangenomen door fundamentele rechten te instrumentaliseren. Deze politici gebruiken vaak angst zaaiende retoriek over immigratie en nationale veiligheid, waarbij de islam en multiculturalisme worden afgeschilderd als bedreigingen voor de Europese identiteit.

Daarnaast pleiten ze voor beleid dat nationale soevereiniteit vooropstelt en de invloed van de Europese Unie ter discussie stelt. Door in te spelen op gemeenschappelijke thema's en politieke strategieën, versterken deze leiders een extreemrechts front dat traditionele politieke structuren uitdaagt en het politieke debat herdefinieert.

Tot slot

De opkomst van technologie heeft het mogelijk gemaakt voor regeringen om het recht op vrijheid van meningsuiting te manipuleren en te gebruiken ter ondersteuning van hun politieke agenda. De vraag die ik eerder stelde – “Zijn de risico's voor de vrijheid van meningsuiting een juridisch of een politiek concept?” – kan nu worden beantwoord door te erkennen dat deze risico's in feite politiek van aard zijn. Ze variëren sterk afhankelijk van de historische, economische, maatschappelijke en politieke context van elk land.

Een voorbeeld hiervan is Wilders, die als politicus de vrijheid van meningsuiting vaak aanvoert om zijn extreemrechtse standpunten te verdedigen. Hoewel hij zich beroept op zijn recht om kritiek te uiten, bijvoorbeeld op de islam of de multiculturele samenleving, zijn zijn uitspraken soms controversieel en zelfs haatzaaiend. Wilders heeft herhaaldelijk beweerd dat zijn uitlatingen vallen onder de bescherming van de vrijheid van meningsuiting, maar het lijkt er vaak op dat hij dit recht gebruikt om politieke polarisatie te bevorderen en zijn eigen agenda te versterken. De vraag is dan in hoeverre deze retoriek niet alleen de grenzen van de vrijheid van meningsuiting opzoekt, maar deze ook manipuleert om zijn politieke doelen te bereiken.

Hoewel Nederland internationale verdragen heeft geratificeerd die gericht zijn op het beschermen van het fundamentele recht op vrijheid van meningsuiting, blijkt dat de mate van beperking of risico op dit recht vaak afhankelijk is van de keuzes die nationale regeringen maken. Deze keuzes betreffen onder andere: (i) hoe zij het recht op vrijheid van meningsuiting afwegen tegen andere rechten die als even belangrijk of belangrijker worden beschouwd, en (ii) hoe zij andere beleidsdoelen bevorderen die deel uitmaken van hun politieke agenda. ■

DOOR: DELANY DIEDERIK

De Beuningse martelmoord:

Waar strafrecht en erfrecht elkaar de hand schudden

DOOR: TRISTAN MUNK

Op 31 maart 2015 betraden opsporingsambtenaren, na een melding van de verdachte Laurent D. en zijn broer, de woning van eerstgenoemde te Beuningen. In de slaapkamer troffen zij het slachtoffer aan, zij was overleden. Wat de agenten op dat moment echter nog niet wisten, was de gruwelijke waarheid: de vrouw was het slachtoffer geworden van een martelmoord. De gevolgen dreunde vervolgens door, als de echo van een verkeerd gespeelde toets.

De feiten

De verdachte verklaarde dat het slachtoffer nog leefde op het moment dat hij en zijn broer het huis in de ochtend verlieten om naar de politie te gaan. Echter bleek dat, op basis van de lichaamstemperatuur van het slachtoffer, het onwaarschijnlijk was dat zij nog in leven was op het moment dat de mannen het huis verlieten. De forensische onderzoekers schatte zelfs dat het slachtoffer al een dag voor de meldingen van de mannen aan de politie was overleden.

Later tijdens de sectie ontdekte de patholoog een aanzienlijk aantal verwondingen aan het lichaam van het slachtoffer, waaronder tekenen van veelvuldig en heftig ‘mechanisch botsend geweld’. Er werden breuken vastgesteld in de ribben, het sleutelbeen en het neusbeen, evenals uitgebreide bloeditstortingen in vrijwel het hele gezicht, op en zelfs in het hoofd. Verder waren er beschadigingen aan de hoofdhuid, het botvlies van de schedel en slaapspier geconstateerd. Het rapport noemt verder nog een aantal andere verwondingen waarvan ik u de verbeelding zal besparen.

De patholoog concludeerde tevens dat het slachtoffer al langere tijd leed aan de toegebrachte verwondingen, waarvan sommige meerdere dagen en zelfs weken oud waren. Dit wordt later tijdens het onderzoek bevestigd door getuigenverklaringen en bewijs in de vorm van foto’s. Het overlijden werd uiteindelijk toegeschreven aan ernstig bloedverlies, in combinatie met verstikking door de belemmering van zowel de neus- als mondademhaling.

Het oordeel

In het arrest wordt verder gesproken over de sporen, de psychische toestand van de verdachte en speculatie over mogelijke scenario’s die hadden kunnen plaatsvinden. Waar het uiteindelijk echter om draait, gezien de overweldigende hoeveelheid verzameld bewijs, is de vraag of de verdachte zich schuldig heeft gemaakt aan moord of eventueel doodslag.

De rechtbank beantwoordt laatstgenoemde bevestigend, wegens een tekort aan bewijs voor voorbedachte raad, maar voldoende bewijs voor opzet.

Met dit in gedachten kijkt de rechtbank vervolgens naar de toerekeningsvatbaarheid van de verdachte en wendt zich tot de rapportages van een klinisch psycholoog en psychiater. Uit de rapportages volgt dat de verdachte lijdt aan een aantal stoornissen waaronder een waanstoornis. De rechtbank neemt de conclusies van de rapportages over en gaat ervan uit dat het feit onder invloed van een psychose is gepleegd, wat betekent dat de verdachte ten tijde van het plegen van het feit volledig losstond van de realiteit en derhalve verkeerde in een waanwereld.

Zoals doorgaans het geval is, leidt dit tot ontslag van alle rechtsvervolgning wegens ontoerekeningsvatbaarheid, met de oplegging van tbs met verpleging.

De crux

Na het overlijden van de vrouw heeft haar broer de erfenis beneficiair aanvaard. Enige tijd later heeft de man van de vrouw zich gemeld en aanspraak gemaakt op de erfenis. De broer, die zich intussen als verweerder opstelt, start een procedure waarin hij vordert dat eiser Laurents D. op grond van artikel 4:3 BW onwaardig is om te erven, omdat hij zijn vrouw opzettelijk om het leven zou hebben gebracht. De eiser stelt echter dat hij niet onwaardig is om te erven, aangezien hij is ontslagen van alle rechtsvervolging en de vereiste strafrechtelijke veroordeling derhalve ontbreekt.

De rechtbank oordeelde in het voordeel van de eiser en stelde dat hij niet op grond van artikel 4:3 lid 1 sub a BW onwaardig was om te erven. Zoals de eiser had aangevoerd, ontbrak een strafrechtelijke veroordeling, en de rechtbank zag verder geen aanleiding voor toepassing van de beperkende werking van redelijkheid en billijkheid. Nadat de rechtbank oordeelde dat Laurents D. wel van zijn vrouw kon erven, ging de broer in hoger beroep.

Het hof oordeelde echter anders: het vond, gezien artikel 8 lid 1 van het EVRM (dat bescherming biedt aan het 'family life'), en de bijzondere omstandigheden van deze zaak, dat de vereiste van een strafrechtelijke veroordeling buiten toepassing moest blijven. Het hof oordeelde dat de eiser geen aanspraak kon maken op de nalatenschap en vernietigde daarmee het oordeel van de rechtbank. In cassatie bevestigde de Hoge Raad het oordeel van het hof, waarbij hij in navolging van het hof van mening was dat, gezien de bijzondere omstandigheden, het in strijd met de redelijkheid en billijkheid zou zijn om de eiser aanspraak te laten maken op de nalatenschap van zijn vrouw op grond van artikel 6:2 lid 2 BW. Het cassatieberoep werd dientengevolge verworpen. ■

DOOR: TRISTAN MUNK

BEN JIJ ONZE NIEUWE REDACTEUR?

NOVUM Magazinne heeft altijd plek voor enthousiaste studenten die onze redactie willen versterken. Schrijf jij graag en vlot, neem je graag het initiatief, en heb je oog voor detail? Dan zijn wij op zoek naar jou!

Als redacteur heb je de vrijheid om je eigen onderwerpen te bepalen en kun je steeds een andere rubriek verzorgen. Zo blijf je betrokken bij het blad op allerlei verschillende manieren. Uiteraard zijn ideeën voor een nieuwe rubriek ook altijd welkom. Indien je slechts eenmalig een bijdrage zou willen leveren aan NOVUM Magazine, is dat ook mogelijk.

**Ben je geïnteresseerd of heb je andere vragen?
Neem dan contact met ons op via:**

novum@law.leidenuniv.nl

Redactie

Lara Trautwein

Lenn Grutters

Cas de Koning

Tristan Munk

Sjoukje Kraak (hoofdredacteur)

Mathijs de Jong (eindredacteur)

Delaney Diederik

Joris van de Riet

Sabine Pennings

Karel Wijdeveld

